

УДК 343.971

**РОЛЬ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ В МЕХАНІЗМІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ
ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ
ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

**THE ROLE OF CRIMINOGENIC SITUATION IN THE MECHANISM OF INDIVIDUAL
CRIMINAL BEHAVIOUR IN THE SPHERE OF OFFICIAL ACTIVITY OF THE
OFFICERS OF STATE CRIMINAL EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE**

Ліховіцький Я.О.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Ужгородського національного університету*

Стаття присвячена виявленню та науковому опису ролі криміногенних ситуацій у механізмі індивідуальної злочинної поведінки у сфері службової діяльності працівників Державної кримінально-виконавчої служби України. Виділено та проаналізовано двадцять видів криміногенних ситуацій за чотирма критеріями: за характером квазіправової діяльності працівника вказаної служби, сферою реалізації ним своїх службових повноважень, за джерелом формування ситуації та місцем її виникнення. Надано опис і пояснення кримінологічно значущим ситуаціям-перепонам на шляху до вчинення злочину у сфері службової діяльності працівником Державної кримінально-виконавчої служби України.

Ключові слова: працівник Державної кримінально-виконавчої служби, службова діяльність, злочин, механізм, криміногенна ситуація, ситуація-перепона.

Статья посвящена выявлению и научному описанию роли криминальных ситуаций в механизме индивидуального преступного поведения в сфере служебной деятельности работников Государственной уголовно-исполнительной службы Украины. Выделены и проанализированы двадцать видов криминальных ситуаций по четырём критериям: по характеру квазиправовой деятельности работника указанной службы, сфере реализации им своих служебных полномочий, по источнику формирования ситуации и месту её возникновения. Дано описание и объяснение криминалогически значимым ситуациям-препятствиям на пути к совершению преступления в сфере служебной деятельности работником Государственной уголовно-исполнительной службы Украины.

Ключевые слова: работник Государственной уголовно-исполнительной службы, служебная деятельность, преступление, механизм, криминальная ситуация, ситуация-преграда.

The article is devoted to exposure and scientific characteristic of criminogenic situations in the mechanism of individual criminal behaviour in the sphere of official activity of the officers of State Criminal Executive Service of Ukraine. It outlines and analyses twenty types of criminogenic situations engaging four criteria: character of quasilegal activity of the officer of the service, sphere of realization of his/her official authority, source of situation formation and place of its origin. It provides characteristic and explanation of criminological significant obstructive situation for committing official malfeasance committed by the officers of State Criminal Executive Service of Ukraine.

Key words: officer of State Criminal Executive Service, official activity, crime, mechanism, criminogenic situation, obstructive situation.

Постановка проблеми. Сучасні виклики, що стоять перед українською державою у гостро кризовий етап її розвитку, фокусуються, передусім, у сфері нейтралізації криміногенних загроз. Спектр останніх – вельми широкий: від політичного до загальнокримінального характеру. Однак умовно відокремлений та водночас комплексно деструктивний їхній блок відтворюється як значної дисфункції пенітенціарної системи. Не остання роль у цьому негативному процесі належить злочинності серед персоналу працівників Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС), завдяки якій не лише гальмується реальне реформування інституту виконання покарань, а й закладаються фундаментальні суспільні протиріччя як елементи механізму детермінації рецидивної злочинності. Саме тому ефективне запобігання злочинам у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками ДКВС, набуває сьогодні особливого соціального значення. Втім, конкретній кримінально-превентивній практиці має передувати всебічне дослідження стану вказаного виду злочинності, з'ясування особливостей механізму індивідуальної злочинної поведінки. У структурі ж останнього вагоме значення, як відомо, має криміногенна ситуація. Вивчення її змісту та різновидів відкриває широкі можливості як до зниження віктимності жертв злочинів працівників ДКВС, так і до блокування (ускладнення) можливостей формування та реалізації рішень про вчинення злочину.

Стан опрацювання. Проблеми протидії злочинності серед персоналу правоохоронних органів загалом та ДКВС зокрема, розглядалися О. Джужею, О. Ігнатюком, М. Карпенком, О. Колбом, О. Мартиненком, М. Мельником, О. Новаковим, М. Хавронюком, І. Яковець. Однак роль криміногенної ситуації в механізмі індивідуальної злочинної поведінки у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками ДКВС, й досі не досліджена належним чином.

Мета статті – надати характеристику криміногенним ситуаціям, що формуються під час вчинення (або безпосередньо перед вчиненням) злочинів у сфері службової діяльності працівниками ДКВС.

Виклад основного матеріалу. Як слушно зауважував А. Закалюк, у низці випадків, реалізуючи злочинний намір, особа ніби стикається з умовами й обставинами, які не були передбачені. Залежно від них та пристосовуючись до них, особа змінює заплановану схему, а інколи й відмовляється від реалізації наміру, принаймні, за цих конкретних обставин. По суті, механізм злочинного прояву поєднує в собі особистість та зовнішнє середовище [1, с. 283–285]. Варто також погодитись з І. Ігошевим, який вказує, що мотив злочину набуває конкретизованої визначеності

у соціально-правовій формі й значенні тільки у зв'язку з конкретними умовами життєдіяльності, конкретними ситуаціями [2, с. 68]. В. Кудрявцев стверджував, що відхилення від соціальної норми відбувається тоді, коли з позицій конкретного суб'єкта утворюється нерозв'язне протиріччя між конкретною життєвою ситуацією та соціальною нормою, яка зобов'язує чи забороняє певну поведінку. Інакше кажучи, конкретна життєва ситуація відіграє роль фактора, що порушує (призупиняє) дію соціальної норми [3, с. 173].

Таким чином, криміногенна ситуація виступає своєрідним приводом, каталізатором кримінальної активності, внутрішня готовність до якої сформувалася в суб'єкта, як правило, з незалежних від комбінації ситуативних обставин причин. Цілком зрозуміло, що розмаїття самого життя, його динамізм та багатогранність накладає на наукове знання про криміногенні ситуації певний відбиток невизначеності, поліваріативності. У зв'язку з цим забезпечення його валідності й повноти вимагає обрання адекватних вихідним гносеологічним умовам методів пізнання. У сукупності з іншими прийомами і способами наукового пошуку, що зазвичай застосовуються в кримінології у частині емпіричних досліджень, добре в цьому аспекті зарекомендував себе метод типології. Він дає змогу здійснити найбільш узагальнену типову диференціацію об'єктів аналізу, залишаючи відкритою можливість подальшого їх поділу. Таким чином, вибудовується еластична система описово-пояснювальної інформації, структурованої згідно із запитом конкретного дослідження та практико-перетворювальної діяльності.

Застосування методу типології щодо криміногенних ситуацій під час вчинення працівниками ДКВС злочинів у сфері службової діяльності на підставі обробленого та проаналізованого масиву даних, отриманих із кримінальних справ та проваджень, дає можливість виокремити типи вказаних ситуацій.

І. За характером квазіправової діяльності працівника ДКВС:

1) ситуації, зумовлені можливістю застосування (зловживання) суб'єктивного права зі структури спеціального правового статусу працівника ДКВС:

– наявність зовнішніх умов, що можуть тлумачитись працівником ДКВС на вільний розсуд (правозастосовний) у зв'язку з наявними в нього дискреційними повноваженнями, які, як правило, використовуються з метою вчинення корупційних злочинів. Приводом для них стають звернення засуджених заради умовно-дострокового звільнення від подальшого відбування покарання, з проханням довгострокового побачення тощо.

Слушними в цьому контексті видаються й міркування Ю. Орлова, який, досліджуючи криміногенні аспекти правового регулювання, зазначає, що дискреційність, властива людині як розумній істоті, і відчуття соціальних властивостей (якостей) норм права велими індивідуалізовані залежно від рівня освіти, сприйняття чи несприйняття політичного курсу чинної влади тощо. А тому використання правозастосувального розсуду, формування якого відбувається переважно на неформальних нормах (нормах моралі, релігійних нормах тощо) завдяки наявності дескриптивних і дискреційних положень (нормативно-правових актів – Я.Л.), є алгоритмічним за своєю суттю: постійно співвідноситься з усталеною у свідомості людини нормативною, світоглядною системою координат, установками, що подекуди не сприяє досягненню цілей, які передбачав законодавець, створює ризики девіацій, зокрема кримінального характеру [4, с. 120].

Сама ж безпідставна, надмірна дискреційність повноважень цілком обґрунтовано належить до критеріїв корупціогенності нормативно-правових актів (пп. 1.4, 2.1, 2.2 Методології проведення антикорупційної експертизи [5]). Впевнені, що система законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, на яких ґрунтується службова діяльність працівників ДКВС, має бути піддана ретельній науковій ревізії з метою зниження криміногенних властивостей дискреційних повноважень, які, зокрема, детермінують злочини корупційної спрямованості;

– наявність зовнішніх умов, які можуть хибно (умисно чи з необережності) тлумачитись працівником ДКВС як підстави для застосування фізичної сили, спеціальних засобів, вогнепальної зброї. Йдеться про ті випадки, коли реальних підстав для застосування сили взагалі або більше не існує. В їх виникненні та розгортанні суттєву роль відіграє:

а) віктимна поведінка засуджених, яка часто має провокаційний характер: пов'язана з аморальною поведінкою (образи на адресу працівників ДКВС тощо), порушенням вимог режиму, іншими правопорушеннями, зокрема й спроби втечі з місць позбавлення волі або з-під варти. Останні часто використовуються самими працівниками ДКВС як відповідні приводу до квазіправового впливу, а по суті – підвищення влади;

б) наявність у працівника ДКВС при собі відповідних спеціальних засобів або інших підручних засобів (меблі, предмети господарського призначення, канцелярське приладдя тощо), що можуть бути негайно застосовані під час вчинення заздалегідь необдуманих, іноді імпульсивних злочинів;

2) ситуації, зумовлені виконанням юридичних обов'язків зі структури спеціального правового статусу працівника ДКВС. У свою чергу, такі ситуації, залежно від інтенсивності виникнення, зміни юридичних фактів, що зобов'язують працівника ДКВС до певного виду діяльності, можуть бути поділені на дві групи:

а) ситуації нормальної (звичайної) інтенсивності виконання службових обов'язків, що вимагають від працівника ДКВС вчинення ординарних, прогнозованих, передбачених посадовою інструкцією дій.

Не вчинення ж останніх (наприклад, нічного обходу постів, житлових приміщень, вечірньої повірки під час настання визначеного нормативно-розпорядчими документами часу їх здійснення), яке в низці випадків призводить до настання тяжких наслідків, є службовою недбалістю;

б) ситуації підвищеної інтенсивності виконання службових обов'язків працівників ДКВС. Це – неординарні, надзвичайні ситуації, виникнення яких вимагає від працівника належних дій в умовах обмеженого часу та підвищеного ризику прийняття рішень. Як зауважував А. Закалюк, до дефектності оцінювання ситуації призводить її складність, швидкоплинність. Механізм злочинного прояву тоді ніби починається з останньої ланки: прийняття та здійснення рішення [1, с. 312]. Такі ситуації можуть виникати у зв'язку з втечею засудженого з місць позбавлення волі або з-під варти, масовими заворушеннями, діями засуджених, що дезорганізують роботу виправної колонії, проявами групової непокори засуджених, пожежами в установах виконання покарань закритого типу і т.п. За таких умов, як свідчить судова практика, також йдеться про вчинення працівниками ДКВС службової недбалості.

II. За сферою реалізації службових повноважень працівника ДКВС:

1) ситуації, пов'язані з необхідністю нормалізації кримінально-виконавчих відносин під час їх порушення з боку засуджених. Для працівників ДКВС такі ситуації є приводом та/або синтетичним комплексом умов для остаточного прийняття та реалізації рішення про вчинення злочину щодо конкретного засудженого чи їх групи;

2) ситуації, пов'язані з оперативним управлінням майном органу чи установи виконання покарань. Ця сфера є джерелом стимулів поведінки корисливої спрямованості, як у поєднанні зі службовими повноваженнями працівника ДКВС формує механізм корупційних злочинів.

3) ситуації, пов'язані зі службовою діяльністю працівників ДКВС, спрямованої на запобігання, припинення та розкриття злочинів, вчинюваних засудженими. Здебільшого такі ситуації виявляються актуальними для працівників оперативних підрозділів установ виконання покарань закритого типу;

4) ситуації реалізації працівником ДКВС організаційно-розпорядчих повноважень щодо управління персоналом. Ця сфера також формує своєрідні зони корупційних ризиків, пов'язаних із прийняттям кадрових рішень: просування по службі, накладення чи зняття дисциплінарних стягнень, а також заохочень тощо. Наприклад, отримання неправомірної вигоди за оформлення позитивного висновку службової перевірки за фактом протиправної поведінки працівника ДКВС. Вона, таким чином, виступає в ролі тієї самої криміногенної ситуації, яка доповнюється відповідними організаційно-розпорядчими повноваженнями службової особи ДКВС.

III. За джерелом формування:

1) ситуації, створені засудженим: а) пов'язані з їх неправомірною поведінкою щодо інших засуджених,

працівників ДКВС, встановленого порядку відбування покарання; б) пов'язані з правомірною поведінкою – спробами реалізації суб'єктивних прав, яким кореспондує юридичний обов'язок працівника ДКВС;

2) ситуації, створені самим працівником ДКВС, зокрема й доведення себе до стану алкогольного сп'яніння;

3) ситуації, що виникли вчерез збіг неординарних, патологічних обставин на боці винного – працівника ДКВС: психофізіологічна перевтома, хворобливий стан організму і т. п.;

4) ситуації, що виникли через комбінацію об'єктивних чинників природничого чи соціального характеру. Наприклад, несприятливі погодні умови, що спонукають працівника ДКВС до прийняття рішення про невиконання чи неналежне виконання своїх службових обов'язків, пов'язаних із необхідністю перебування на відкритому просторі (під відкритим небом): патрулювання за маршрутом, нагляд за засудженими під час виконання ними робіт на відкритому просторі тощо. Таким чином, відбувається ігнорування вимог законодавства, нормативно-розпорядчих документів, що в низці випадків тягне за собою службову недбалість.

IV. За місцем виникнення криміногенні ситуації можуть бути поділені на ті, що виникають у: 1) службовому кабінеті працівника ДКВС; 2) житлових приміщеннях; 3) приміщеннях камерного типу; 4) приміщеннях виробничої зони; 5) навчальних та інших приміщеннях установи виконання покарань закритого типу.

Досліджуючи криміногенні ситуації, що складаються до або безпосередньо під час вчинення працівником ДКВС злочину у сфері службової діяльності, не можна обмежувати спектр цих ситуацій виключно тими, що мають стимулюючий, провокуючий характер. Варто також зважати й на ті з них, які мають зворотне значення, тобто ускладнюють вчинення злочину й формуються у надрах самої сфери службової діяльності у структурі ДКВС.

А. Маслоу слушно зауважував, що, з психологічної точки зору, немає такого поняття, як перепона

взагалі; є лише перепона для конкретної людини, яка намагається отримати те, що бажає [6, с. 55]. Разом із тим не виключається можливість і доцільність узагальнення та типізації можливих варіацій ситуацій-перепон на шляху до реалізації злочинного наміру працівником ДКВС. Знання про ці ситуації може бути використане для спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання злочинам означеної категорії через зовнішнє втручання в розгортання кримінальної активності, її припинення. Принагідно зауважимо, що ситуації-перепони мають стати окремим об'єктом кримінологічного дослідження й превентивної практики; удосконалення їх характеристик, механізмів стимулювання виникнення, протікання є важливим елементом протидії злочинності взагалі та запобігання злочинам, що вчиняються працівниками ДКВС у сфері службової діяльності.

Нині можна виділити такі кримінологічно значущі ситуації-перепони на шляху до вчинення злочину працівником ДКВС у сфері службової діяльності: 1) засуджені перебувають на спілкування з працівником ДКВС не поодиночі; 2) про час відвідування засудженим конкретного службового приміщення працівника ДКВС відомо іншим засудженим; 3) спілкування відбувається на території, за якою здійснюється відеоспостереження; 4) організація належного контролю за несенням служби працівниками ДКВС, зокрема у нічний час.

Висновки. Здійснене дослідження криміногенних ситуацій у механізмі індивідуальної злочинної поведінки працівника ДКВС у сфері службової діяльності засвідчило їх розгалужений, поліваріативний характер. Водночас інформація про них поглиблює розуміння генези кримінальної активності аналізованої категорії, дозволяє сформулювати уявлення про більш широкий спектр чинників її детермінації, що має значення для підвищення ефективності запобіжної діяльності. На досягнення цієї ж мети зорієнтований і аналіз віктимогенних факторів злочинної поведінки працівника ДКВС, що доповнює знання про закономірності її відтворення та становить перспективний напрям подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закалюк А. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3-х кн. – Кн. 1 / А. Закалюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 423 с.
2. Игошев К. Типология личности и мотивация преступного поведения / К. Игошев. – Горький : Изд-во ГВШ МВД СССР, 1974. – 168 с.
3. Социальные отклонения / С. Бородин, В. Кудрявцев, Ю. Кудрявцев, В. Нерсисянц. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрид. лит., 1989. – 368 с.
4. Орлов Ю. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проектів : науково-методичне забезпечення. [Монографія] / Ю. Орлов. – Сімферополь : КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав», 2010. – 266 с.
5. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи : Наказ Міністерства юстиції України від 23.06.2010 р. № 1380/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1380323-10>
6. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – 3-е изд – СПб. : Питер, 2006. – 352 с.